

Přínos archeologických dokladů specializovaných řemesel pro poznání ekonomiky Uherskohradištska za feudalismu

ROBERT SNAŠIL

Úvod

Předložený příspěvek se omezuje na resumující poznatky vyplývající ze studia archeologických, přírodovědných i písemných pramenů. Základní podklady poskytly intencionální výzkumy tří sídlištních lokalit uherskohradištského regionu, realizované od roku 1964 v těsné spolupráci se specialisty dalších vědních disciplín.

Problém úrovně středověkých specializovaných řemesel nelze řešit izolovaně pouze na základě samotných zbytků provozů v nejšířším slova smyslu, ale v kontextu se všemi archeologickými a dalšími metodami zjištěnými pokud možno exaktně prokazatelnými skutečnostmi a za maximálního využití písemných pramenů vztahujících se ke zkoumaným lokalitám, pokud jsou tyto prameny ovšem vůbec k dispozici. Pro období, kterým se tato stať zabývá, tj. částí raného a vrcholného středověku v rozmezí 11. až počátku 14. století, je třeba v souvislosti se specializovanými řemesly řešit tři okruhy otázek: 1. vzájemný vztah obou základních výrobních odvětví — zemědělství a řemesla, 2. stupeň profesionalizace specializovaných řemesel, 3. jejich poměr k odbytů — směně a trhu. Předpokladem úspěšného nebo alespoň úspěšnějšího řešení zvolených otázek je poznání výrobních sil a výrobních vztahů, tedy obou základních kategorií určujících stupeň výrobního procesu (Úkoly 1973).

Archeologické, přírodovědné i písemné prameny shromážděné a studované při výzkumu všech tří zájmových lokalit umožňují i v tomto konkrétním případě tu více a tu méně přesvědčivě tyto vztahy řešit. Nabízejí i indicie pro výklad sociálního a možná alespoň u některých řemeslných odvětví i společenského postavení výrobců v rámci studovaných sídlištních komunit.

Výsledky byly získány z ekonomicky, společensky a právně rozdílných sídlištních jednotek. Ty však zaujímaly v průběhu pojednávaného období v rámci regionu významná postavení. Jedná se o zeměpanský dvorec s vesnicí, která přešla v roce 1238 do církevního majetku a zanikla v důsledku strukturálních změn do roku 1250 — Záblacany (CDB I č. 115, CDB II č. 321 č. 380, CDB IV č. 191, CDM III č. 316 č. 370), o klášterní trhovou vesnici Veligrad-Staré Město vysazenou po roce 1202 a před rokem 1220 (CDB II č. 195 str. 180, č. 321 str. 322, č. 355 str. 372, CDB V/1 č. 136 str. 218, č. 156 str. 245, CDM V č. 119 str. 124) a která ztratila v 50. letech 13. století svá trhová práva ve prospěch třetí lokality — nové pevnosti (Kejř 1979, 232), města Nového Velehradu-Hradiště, zakládaného v tomtéž desetiletí (CDB V/1 č. 136 str. 218, č. 156 str. 245, CDM V č. 16 str. 16—18, č. 79 str. 66).

Časová shoda nebo vzájemná návaznost kratších úseků jejich společné existence, zeměpisná blízkost, značná podobnost geografických podmínek a rovnost klimatických, hydrologických, vegetačních a pedologických poměrů

na lokalitách a v jejich okolí včetně možností získávání vesměs místních surovinových zdrojů, jsou jen některými z dalších ověřených dobových faktorů determinujících při ekonomicko-společenské rozdílnosti společného jmenovatele sídel. Dalším společným znakem kromě opevnění je nejen jejich přímá souvislost s velehradským klášterem v rámci 13. století, ale i zasahování významných světských a církevních osobností do jejich historie.

Záblacany

Výzkum lokality byl dosud realizován od roku 1964 do roku 1975 v devíti sezonách (Snášil 1964, 123—133; 1965, 105—110; 1971a, 59—61; 1972, 97—98; 1973b, 72—74; 1971b, 89—116; 1977, 247—257; 1978b, 89—90). Především na této lokalitě byly díky úzké spolupráci s přírodovědnými obory získány četné a podrobné prameny umožňující rekonstrukci dobového prostředí, rozsah sídlištního území, poznání surovinových zdrojů i výrobních vztahů (Bárta 1973, 117—126; Havlíček 1973, 127—136; Snášil 1971b, 89—116; 1973a, 91—97; 1974, 77—78; 1978, 21—32).

Vesnická neopevněná část sídliště byla zeměpanským majetkem, pouze v 1. polovině 12. století náležela dvě popluží církví. Tyto pozemky se před koncem téhož století spojily opět se zeměpanským celkem, který zůstal téměř až do konce 30. let 13. století s výjimkou menší vesnické části markraběcím zbožím. Vladislav Jindřich daroval někdy počátkem 13. století velehradským cisterciákům les u Záblacan, výnosy ze zdejší železné rudy si však ponechal. Rovněž již před rokem 1228 náležela část vesnice klášteru; ten ji cele získal o deset let později od markraběte Přemysla, který ji daroval kromě jiného i s výnosy železné rudy, které byly až dosud jeho výhradním, tedy zeměpanským majetkem.

Pro vznik písemně nedoloženého avšak archeologicky objeveného druhého sídlištního celku, zeměpanského dvorce opevněného příkopem doprovázeného branou a dřevěnou obrannou věží, není dosud dokladů starších nežli ze 12. století. Podle všech indicií se nestal nikdy součástí markraběcích darů klášteru. Na rozdíl od vesnice zanikl o něco později a to požárem, možná v roce 1253 za vpádu Uhrů a Kumánů na Moravu.

Ve vesnické části sídliště jsou specializovaná řemesla prokázána již pro 11. století. Jedna skupina řemesel, do níž náleží hrncířství, kovářství a pekařství plnila samozásobitelskou funkcí pro samospotřebitelské potřeby komunity, produkty druhé skupiny byly určeny především pro potřeby zeměpanské. K těmto řemeslům náleželo dehtařství prokázané pouze pro 11. století, a komplex specializovaných odvětví zabezpečujících v kooperaci celý proces spojený se železářským hutnictvím o němž se nepřímo zmiňuje již citovaný písemný pramen, a které bylo povozováno průběžně až téměř do zániku vesnice před rokem 1250 (hutnictví je na lokalitě doloženo již v laténském období). Náleželo sem rudné prospektorství, výroba dřevěného uhlí a vápnitých struskotvorných přísad (Snášil v tisku a), samotné hutnění a s ním spojené vyhřívání produktů — lup.

Ve studii která je v současné době v tisku (Snášil v tisku b) byly shromážděny na základě zhodnocení všech známých dehtařských jam raného středověku z území ČSSR indicie svědčící ve prospěch závěru o služebném charakteru Záblacan v rámci hospodářské organizace raně středověkého českého státu (Krzemieńska—Třeštík 1979, 113—130). Do tohoto okruhu služebných povinností náleželo zřejmě již ve svých počátcích i záblacanské hutnění.

Nelze vyloučit, že zdejší železářství přispívá ve všech dosud známých sou-

vislostech možná i k posunu řešení staré otázky kladských dědin, jejichž problematika je stále živá (Pražák 1963, 21—37). Je možné vyslovit hypotézu, že kladské dědiny, půda a lidé souvisely s takovými povinnostmi, které zajišťovaly trvalou, rozsáhlou a intenzivní prospektorskou činnost a exploataci přírodních surovin určených pro výrobu v místech jejich prostorové a kvantitativní kumulace pro zeměpanskou potřebu a to bez ohledu na zájmy jiných, zejména církevních držitelů pozemků těch vesnic nebo jejich částí, které byly v jejich majetku a byly touto činností ekonomicky poškozovány. V případě Záblačan mohla tato činnost souviset pouze s dobýváním železné rudy (limonitických prachovců) v místě kladského údolí, kde byla ložiska těchto bahenních rud zjištěna zcela nesporně archeologicko-geologickým výzkumem. Kladské údolí vzpomínané v listině z roku 1238 se nacházelo podle rekonstrukce újezdu Záblačan při okraji, ale v rámci jeho obvodu, asi 1 km od sídliště. Část lesa darovaného velehradskému klášteru již Vladislavem Jindřichem se nacházela právě v tomto údolí. Lesnatý porost nese dodnes název Kladíkov. Že se tu jednalo o rozsáhlé dobývání a tím i ničení cisterciáckého majetku (lesa), svědčí opět listina z roku 1238, podle níž měl být výnos darován k vystavění (rozuměj dostavění) budov velehradského kláštera. Pokud bychom přijali vyslovenou hypotézu, potom by bylo možno Záblačany pokládat za kladskou dědinu, prostor údolí za kladskou půdu a záblacanské hutníky za kladské lidi.

V Záblačanech je doloženo velmi silné zastoupení zemědělské výrobní složky po celou dobu existence. Zemědělské objekty se prolínají s obytnými i dílenskými. Některá výrobní zařízení jsou dokonce umístěna v obydlích a naopak, obilnice se vyskytnou i v obydlí-dílně. K výraznějšímu prostorovému vyčlenění řemeslnických provozů tu nedošlo i když se soustřeďují ponejvíce při okrajové části sídliště nad terénním lomem a nejbliže k vodnímu zdroji. Jemu byla podřízena všechna ostatní řemeslná samozásobitelská „malovýroba“ vycházející ze spracování místních surovin. Tato skupina řemesel byla realizována pouze příležitostně skupinami poloprofesionálů zemědělců-řemeslníků, jejichž sociální postavení v rámci obcí mohlo být poněkud lepší nežli postavení oněch zemědělců, kteří se zabývali po stránce řemeslné jen domácí výrobou. Náleželi sem především hrnčíři, kováři, jejichž technologické znalosti nepřekročily běžný průměr i když pracovali již i s ocelí, snad pekaři a některé pomocné profese zabezpečující železářskou výrobu, tedy hlavně uhlíři a vápeníci.

Zbytky dílenských provozů související bezprostředně se železářskou výrobou jsou v rámci dílensko-zemědělského okrsku přece jen prostorově koncentrovanější nežli ostatní dílny. Týká se to především jámových a vanovitých vyhřívaček soustředěných na poměrně malém prostoru, který je obklopen více méně rozptýlenými zmíněnými pomocnými provozy. Hutnictví, zpracovávající rovněž místní suroviny, bylo provozováno patrně dlouhodobě, snad i celoročně, skupinou profesionálů kteří se zemědělstvím asi výrazněji nezabývali, naopak, jejich výživa byla nejspíše zabezpečována zemědělskou částí komunity. Postavení hutníků by bylo možno srovnat s postavením ministerlálů písemných pramenů, tzn., že sociálně byli na tom poněkud lépe nežli ostatní příslušníci vesnické části komunity. Obdobné postavení měli v Záblačanech již v 11. století zřejmě i plcarii či pkelníci, výrobci dehtu. Zdá se, že pouze hutnická „velkovýroba“ byla v rámci Záblačan již výrazně nebo alespoň výrazněji vyčleněna ze zemědělství, zatímco ostatní řemesla stadia druhé společenské dělby práce dosud nedosáhla. Tento stav je vysvětlitelný skutečností zachycenou nepřímo byť i pozdějším písemným pramenem: produkt železářského hutnictví náležel markrabství, kterému patřily i rudné zdroje v bezprostřední blízkosti Záblačan.

Lepšího společenského postavení tu mohli dosáhnout opět jen hutníci, pracující pod nepřímou ochranou zeměpána, zajišťujícího organizaci sídliště i výroby prostřednictvím správy na dvorci.

Veligrad-Staré Město

Po předchozích drobnějších zjišťovacích akcích v 60. letech byl systematický výzkum středověké lokality dosud realizován od roku 1976 do roku 1980 ve čtyřech sezonách (Snášil 1978c, 79—80; 1979, 73—75; v tisku d; Snášil—Procházka 1980, 52—53). Rovněž i v tomto případě bylo užito řady přírodovědných expertíz k prohloubení poznatků získaných archeologickými metodami, expertíz, umožňujících prohloubení dosavadních znalostí o ekologii, surovinách, technologii výroby i datování. Z výsledků spolupráce jsou publikovány dosud jen některé (Opravil 1980, 103—105; Snášil 1980a, 135—137).

V rámci téměř 3 ha prozkoumaných ploch opevněného Veligradu-Starého Města byly zjištěny čtyři samostatné areály specializovaných řemesel, jejichž produkty byly vyráběny v časovém průběhu před polovinou 13. století do počátku následujícího století. K nejstaršímu výrobnímu okruhu náleží vápenická kolonie se šesti vápenkami-dílnami, v nichž se pálilo vápno jednotným technologickým postupem z dovážené suroviny (Snášil 1980b, 9—17). Zdrojem užitkové vody byl rozsáhlý kal s protipožární funkcí (Jíhlavec 1978, 468 n.), pitné vody kamenná studna na dřevěném rámu. V rámci areálu pracovaly v úzeji nejspolehlivější době i dvě kovolitecké dílny. Vápenická kolonie, která zanikla těsně po polovině 13. století, byla od dalšího výrobního okruhu oddělena mohutným příkopem. Tento druhý okrsek nacházející se rovněž v poloze „Za zahradou“ přinesl četné doklady jednak hrnčířské výroby specializující se na výrobu jediného typu hrnců ze surovin exploatovaných přímo na místě, jednak neméně bohaté doklady kovářské výroby včetně veliké uhlířské jámy a obydlí kováře. Kovářská dílna tu pracovala ve 2. polovině 13. století, hrnčířská již i před polovinou. Výrobní byly zásobovány vodou z cisterny, pitná voda byla čerpána opět z kamenné studny analogické konstrukce jako ve vápenickém okrsku. Následující výrobní okruh reprezentovaný třemi hrnčířskými dílnami z nichž nejstarší byla opět specializovaná tentokrát na výrobu hrnců soudkovitých tvarů (Snášil 1982b, 3—24), společnou kovářskou a bronzoliteckou dílnou doprovázenou vyhřívačkou, jámou na hašení vápna a pekárnou, doplněny opět cisternou a neúplně prozkoumanou studnou s výdřevou, pracoval v tomtéž časovém rozmezí, tj. před polovinou 13. až do počátku 14. století. Okrsek, nacházející se v poloze „Na kostelíku“ v těsné blízkosti místa kde stával kostel sv. Víta, můžeme plným právem označit v rámci trhové vsi za osadu v historickém slova smyslu (Němec a kol., 1980, 148—149), sloužící nepochybně především potřebám církevní komunity filiálního kostela sv. Víta podřízeného nedalekému farnímu kostelu sv. Michala. Úzký vztah je doložen i nálezem akvamanilia. Výrobní sféra osady byla opět vyčleněna příkopovitým žlabem. Poslední dílenský celek náležející až počátku 14. století a nacházející se rovněž v poloze „Na kostelíku“ avšak již mimo rámeček osady, byl zastoupen hrnčířskou dílnou sestávající z baterie čtyř pecí zničených bez možnosti předchozího výzkumu a keramickým depotem několika stovek dosud nepoužitých nádob vyšlých právě z pecí dílny (Snášil 1982a, 44—45; v tisku c; v tisku d). Z období 2. poloviny 13. století je doložena dřevozpracující dílna a až ze 16. století dílna-polozemnice na vypalování režných komorových kachlů. Z téhož století, tedy rovněž již mimo časový okruh našeho bezprostředního zájmu, je rozsáhlým střepištěm vyplňujícím horní část do té doby ne zcela dosypaného prostoru zem-

nice z počátku 14. století, doložena specializovaná výroba glazovaných trojnožek-rendlíků.

V době před polovinou 13. století až téměř do jeho konce neexistují z Veligradu takřka žádné doklady zemědělské výrobní složky s jedinou výjimkou v okrsku osady u sv. Víta (obilnice). Pokud byly ojediněle zjištěny, souvisely spíše se spotřebou zemědělských produktů a jejich zpracováním pro stravní účely, nebo, v případě zemědělského nářadí, přímo s kovářstvím (depoty zlomků předmětů určených k přetavbě, výrobky v kovářských dílnách). Je tedy nasnadě, že řemeslo bylo alespoň ve své podstatné části odloučeno od zemědělství, které tu prakticky neexistovalo. Je tedy možné pokládat uskutečnění společenské dělby práce v trhové vsi Veligradu pro uvedené období za více méně prokázané. Tento ekonomický stav nepřetrval nadlouho přelom století. Již před touto dobou lze pozorovat úbytek a doznívání většiny řemeslné výroby s výjimkou hrnčířství, na druhé straně se objevují četné doklady zemědělství spojené zejména s chovem dobytka (chlévy, stáje, kotce), ale i s polnohospodářstvím (komory, ojediněle ještě i obilnice v 15. století).

Přežívání specializovaných řemesel přibližně až na počátek 14. století přesto, že Veligrad ztratil oficiálně trhové právo nejpozději v roce 1257, kdy do nové pevnosti byla z příkazu Přemysla Otakara II. přesídlena část obyvatel kromě z královské trhové vsi Kunovic právě i z klášterní trhové vsi Veligradu, můžeme vysvětlit pouze dotvářením kvantitativních a kvalitativních podmínek pro plné uplatnění široké škály nezemědělské výroby v Novém Velehradě-Hradišti, jedné ze základních složek plně rozvinutého trhu a obchodu. Lapidárně řečeno, Veligrad produkoval řemeslné výrobky potud, pokud je nebylo schopno produkovat samotné město v míře nezbytné pro nasycení trhu. Dosavadní výsledky na území té části Nového Velehradu která byla osazena právě z Veligradu, tuto skutečnost zatím plně potvrzují. Archeologický přínos k hospodářským dějinám Veligradu-Starého Města tkví tedy kromě jiného i ve skutečnosti, že řemeslnický charakter neztrácí okamžitě spolu s trhem jak by vyplývalo z písemných pramenů, ale přibližně až o 50 až 60 roků později, kdy definitivně upadá na prostou zemědělskou vesnici, jakési předpolí Hradiště, jehož trhy jsou odtud ještě na počátku 14. století zásobované hrnčinou, jejíž výroba ve Starém Městě přetrvávala ze všech řemesel nejdéle. Vedle intenzivního rozvoje městského řemesla v Hradišti který musíme podle již historicky známé situace ze 2. poloviny 14. století předpokládat již pro 1. půlku téhož století, urychlil úpadek specializovaných řemesel ve Starém Městě nepochybně i vnější zásah, vpád Matouše Čáka Trenčanského na jihovýchodní Moravu v roce 1315, jehož oddíly kromě jiného poplenily nejen Hradiště a jeho okolí, ale z valné části zničily i Staré Město, o čemž svědčí především archeologická situace. Poté zde již nikdy nebyla řemeslná činnost v míře odpovídající situaci 2. poloviny 13. století obnovena.

Vysoká úroveň specializace je doložena zejména u vápenictví zabezpečeného patrně kooperativně (prospekce, dobývání a doprava vápence, dobývání a doprava speciálního druhu paliva — dub, stavba vápenek, technologie pálky, vysoký obsah CaCO_3) a hrnčířství (výroba vyhraněných specializovaných typů, jednotnost technologických postupů v rámci té které dílny, baterie pecí) doloženého celkem deseti pecemi. Úroveň technologie výrobků zbývajících řemesel (zejména kovářství a bronzolitectví) nebyla dosud laboratorně zkoumána. Vcelku však lze mít zato, že při zpracovávání dovážených surovin (kromě hrnčířské hlíny) byla výroba v maximální míře profesionallizovaná, provozovaná odborníky z povolání, soustavně, nejspíše celoročně. Spolu s vyčleněním ze zemědělské výroby získala řemeslnická výroba v trhové vsi výrazný charakter

rozvinutého městského řemesla, nebo se k němu maximálně přiblížila, produkujícího — kromě místní spotřeby — především pro směnu za zemědělské produkty a pro místní trh, jehož výnosy náležely vrchnosti — velehradskému klášteru. Po roce 1257 byl odbyt výrobků záležitostí týdenního trhu v Novém Veligradě v prostoru staroměstského tržiště. Důchod z něj však nadále náležel téměř klášteru. Tato okolnost zřejmě blíže osvětluje i příčinu přežívajících řemesel na Veligradě po ztrátě práva trhu: výrobní pracují dále ve svém původním prostředí, avšak produkty musí být směňovány podle panovníkova nařízení, již ve městě i když výnosy nadále náleží klášteru který by byl jinak značně poškozen ve svých příjmech. A právě ve vztahu řemeslné výroby, odbytu a důchodu je nepochybně skryta příčina onoho jakéhosi královsko-klášterního kondominia (Verbík 1981, 94), trvajících podle archeologických zjištění oněch pět až šest decenií po založení Nového Velehradu: klášter umožnil nebo byl nucen umožnit urychlení ekonomického růstu města v jeho počátcích, za což se mu dostalo od Přemysla Otakara II. kromě poplatků z trhu i dalších ekonomických výhod přímo ve městě.

Sociální postavení řemeslníků na Veligradě bylo asi lepší nežli prostého zemědělského obyvatelstva v okolních vsích. Jinak byli řemeslníci poddanými kláštera. Ve falsu listiny hlásící se k roku 1202 sepsané však až po polovině 13. století zřejmě na základě pravé listiny z počátku 13. století vystupují poprvé jako cíves i obyvatelé Veligradu ve funkci svědků (7 slovanských a 2 německá jména). Tato okolnost sice může naznačovat společenskou diferenciaci a národnostní složení uvnitř veligradské komunity, avšak k poznání postavení samotných řemeslníků nepřispívá. Naznačuje však určitou organizaci v rámci komunity; podle archeologické situace — vyčleněné a vyhraněné výrobní okrsky, existence osady — lze v této souvislosti připustit, že specializovaná řemeslná výroba určená pro trh mohla být v rámci veligradské komunity a hospodářské politiky kláštera rovněž nějakým způsobem organizovaná.

Nový Velehrad-Hradiště

Po předchozích drobných záchranných a zjišťovacích výzkumech (např. Snášil 1971c, 62—63; 1978 d, 91) bylo přikročeno k intencionálnímu průzkumu historického centra Uherského Hradiště v roce 1979. Dosavadní čtyři výzkumové sezony přinesly první poznatky nejen pro osídlení ostrova v předlokačním období (Snášil—Procházka 1982b, 9—58), ale, a to především, z doby počátků Nového Velehradu-Hradiště, počínaje 50. lety 13. století (Procházka—Snášil v tisku; Snášil 1980c, 15—17; 1981, 14—15; Snášil—Procházka 1981; 1982a 52—55). Rovněž i v případě této lokality sa plně uplatňuje těsná spolupráce a dalšími obory, směřující k hlubšímu poznání ekologie, ekonomiky i absolutního datování (geologie, pedologie, mineralogie, botanika, parazitologie, petrografie, numismatika, C¹⁴ atd.).

Systematický výzkum dvou základních ploch na Otakarově ulici a na náměstí Rudé armády je doprovázen řadou příležitostných průzkumů umožněných nejrůznějšími zásahy většinou technického charakteru do kulturních souvrství historického jádra města. Sledovány jsou otázky urbanistické, problém opevnění, záležitosti hospodářské, drobná hmotná kultura atd., mimo rámec zájmu pochopitelně nestojí ani specializovaná řemesla.

Naposled a zatím nejdůkladněji se zabýval městským řemeslem v Hradišti G. Chaloupka, vycházející z rozboru písemného pramene pro 2. polovinu 14. století (Chaloupka 1959, 147—148; Liber negotiorum). Rozborem téhož a dalších písemných pramenů ve vztahu k nejrozšířenějším, potravinářským řemeslům,

doplněných archeologickými doklady pekařství získanými výzkumem na Otakarově ulici, zabývá se v tomto sborníku R. Procházka ve studii „Zemědělské zázemí a potravinářská řemesla ve 13.—14. století v Uherském Hradišti“. Probíhající výzkum dvou parcel při periférii historického jádra města na Otakarově ulici, ale zejména výzkum parcely v samotném centru na dnešním nám. Rudé armády, představující jednu z areálů vytvářejících frontu zástavby bývalého staroměstského tržiště, dokládá velmi dynamický stavební, hospodářsko-ekonomický, sociální i společenský rozvoj města v prvních šedesáti letech jeho existence. Přitom mezi oběma zkoumanými polohami jsou naprosto zřejmé hospodářsko-sociální rozdíly prohlubující se úměrně s časem a projevující se jak v ploše městišť, tak v jejich urbanistickém uspořádání stejně jako ve stavebních typech obydlí apod. Rozdíly jsou patrné i ve specializované řemeslné výrobě. Na Otakarově ulici jsou doložena zmíněná potravinářská řemesla zastoupená pekařstvím archeologicky prezentovaná zbytky mohutných pecí, na nám. Rudé armády jsou přímými doklady doložena nepotravinářská řemesla — koželužství spojené zřejmě se ševcovským řemeslem, a kovolitectví.

Koželužství je prokázáno pro nejstarší fázi zástavby městiště, která je stavebně charakterizovaná dřevěným jednoduchým domem kúlové nebo nepravé srubové konstrukce doprovázeným nepřipojenou zahloubenou komorou patrně s druhotnou funkcí chléva. Součástí fáze byla odpadní jáma a nejstarší vrstva rozsáhlého hnojště. Poněkud později byla vybudována dvoudílná hospodářská celodřevěná stavba, jejíž výzkum není dosud dokončen. Součástí většího prostoru byla i hluboká válcovitá obilnice. Mělká rozsáhlá kruhovitá koželužská jáma vyplněná kůrou sloužila pro prvotní zpracovávání kůží tříslem. Její obsah byl zatěžován většími pískovcovými kameny. Jáma byla situována mimo ostatní objekty, ve volném dosud nezastavěném prostoru parcely. Stavební fáze včetně koželužské jámy náleží 50.—60. rokům 13. století. Druhý řemeslnícko-výrobní objekt, resp. objekty, náleží třetí stavební fázi při níž byl vybudován koncem 13. století šestiprostorový hlinitodřevěný dům kúlové konstrukce na půdorysu do L, jehož dvě prostory náležely kovolitecké dílně. V prvním prostoru navazujícím na rohovou jizbu se nacházela mohutná pec doprovázená po bocích dvěma malými hlíněnými píčkami propojenými s onou prvou, přičemž jedna z těchto píček se nacházela již za dřevěnou přepážkou oddělující prvý dílenský prostor od druhého, určeného zřejmě k výrobě kornoutovitých tavicích tyglíků z křemičitovápnné hmoty organogenního původu a tercierního stáří. Tatáž surovina se nacházela v předpecí hlavní pece a nalezena byla rovněž na dně jednoho z pěti spálených sudů nacházejících se v zahloubené komoře téhož šestiprostorového stavení. V komoře byl uložen i použitý již pískovcový kadlub na odlévání kovových prutů. Dům s dílnou zanikl požárem na počátku 14. století, nejpravděpodobněji roku 1315.

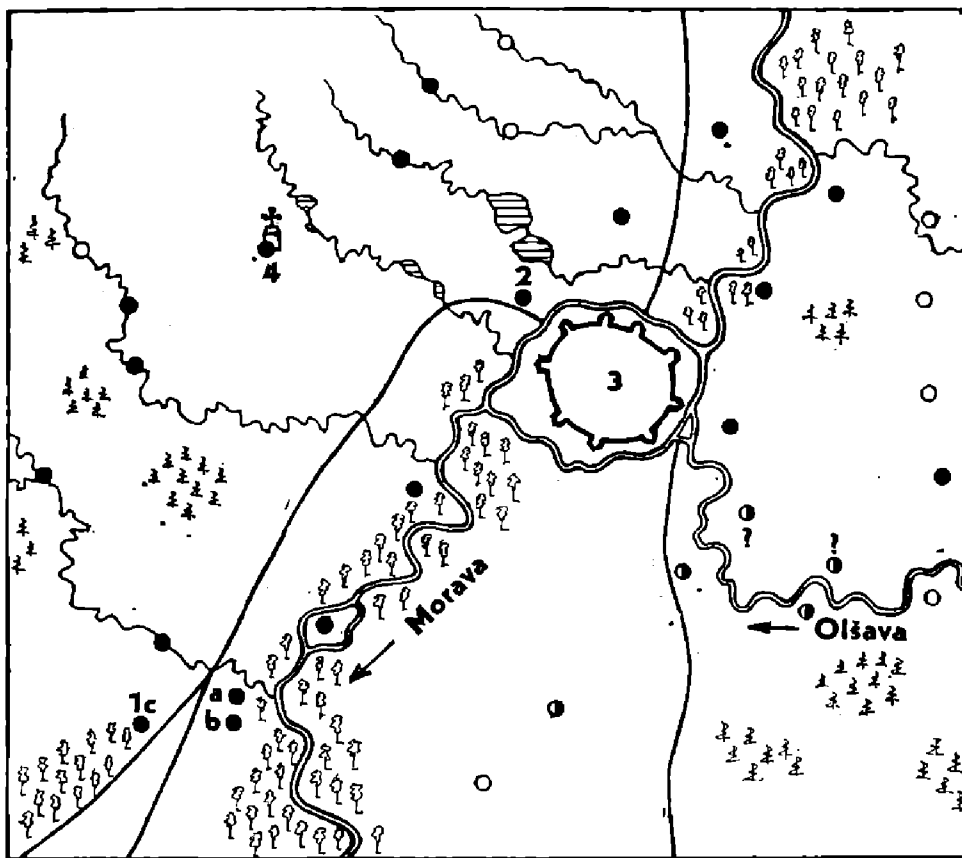
Nepřímo jsou z téhož městiště doložena další řemesla která se mohla ve městě uplatňovat již v průběhu 2. poloviny 13. století, pokud předměty dokládající tato řemesla, nebyly získány právě směnou (soustružení dřevěných nádob, bednářství, bečvářství, truhlářství, košíkářství, kostařství a další). Pozůstatky staveb zjištěné výzkumem parcely dokládají především tesařství a zednictví, prezentované dosud nejstarší archeologicky ověřenou kamennou profánní stavbou, náležející druhé fázi zástavby městiště, datované do 70.—80. let 13. století.

Třetí přímý doklad specializovaného řemesla pochází tentokrát z Průchovy ulice, kde byla při záchranném výzkumu prozkoumána část vtesávané horizontální hlíněné pece se sníženou nístějí situovanou v zadní části pece, vyplněné natavenými zlomky železných předmětů. Podle všech indicí se zdá, že pec

náležící přelomu 13./14. století, sloužila na přetavování železných předmětů.

Pro druhou polovinu 13. století a snad ještě i pro počátek následujícího století je doložena poměrně silná složka zemědělské výroby. Zatímco z Otakarovy ulice pocházejí hmotné doklady dokumentující spíše polnohospodářství v prvních deceniích existence města doložené nálezy částí oradel a žňovými nástroji (patrná souvislost s pekařstvím), je z městiště na nám. Rudé armády dokladován zejména chov dobytka doložený rozsáhlým hnojištěm z 50. let až téměř konce 13. století a dvěma až třemi chlévy. Podle nálezů štetin, žíní, srstí, peří a skořápek byl chován brav, koně, hovězí dobytek a pro okamžitou spotřebu drůbež. K přelomu 13./14. století se hlásí nálezy několika druhů obilí doprovázených semeny polních plevelů a pícniny. Do téže doby patří i zbytek zásoby hrachu. Za nejdůležitější doklad výroby obilí příslušníky komunity obývající zkoumanou areu, je nutno pokládat především zmíněnou již obilní jámu určenou nepochybně k přechovávání zrna pro výsev.

Z uvedených, dosavadními archeologickými výzkumy tří areí získaných dokladů plyne, že v prvních desetiletích existence města zhruba až do druhého decénia 14. století, zaujímala zemědělská výrobní složka patrně se zvýrazněním

Obr. 1. Poloha zkoumaných lokalit v rámci centrální oblasti velehradského klášterního domínia ve 13. století. (Mapový podklad podle: *Marchionatus Moraviae Circulus Hradistiensis*, J. Ch. Müller, 1720.)

1: Záblacany (a — vesnice, b — dvorec, c — zdroje železné rudy); 2: Velihrad-Staré Město; 3: Nový Velehrad-Hradiště; 4: velehradský klášter. Černé kroužky: majetky kláštera ve 13. století. Poločerné kroužky: majetky města ve 2. polovině 13. století. Prázdné kroužky: jiné majetky. Kresba A. Burová podle R. Snášila.

chovu dobytka [zmínky o pastvinách i v písemných pramenech], v ekonomice města význačnou rolí, což opravňuje charakterizovat město v jeho počátcích jako výrazně poloagrární. K radikálnějšímu prosazování se řemesel dochází koncem 13. století, kdy se výrazněji začíná uplatňovat specializovaná a profesionalizovaná i nepotravinářská řemeslná výroba městského charakteru. Tento vývojový trend je plně v souladu s ekonomikou sousedícího Veligradu-Starého Města: Nový Velehrad-Hradiště přebírá postupně upadající tržní funkci svého předchůdce, resp. jeho řemeslnou výrobu určenou pro vnitřní, místní trh. Rozhodujícím datem kvalitativních přeměn je, jak se dosud podle archeologických dokladů jeví, konec 13. až počátek 14. století. K plnému uplatnění specializovaných řemesel, snad kromě potravinářských, muselo v Hradišti dojít v průběhu 1. poloviny 14. století, protože počátkem druhé půlky se již setkáváme s jejich bohatou škálou v Liber negotiorum civitas Hradisch. Jak doložil rovněž archeologický výzkum, ekonomický vzestup města ve 2. polovině 14. století doznal svého vyjádření i v první kamenné předlažbě staroměstského i kunovického tržiště.

Zbývá zmínit se ještě o postavení řemeslníků. V tomto ohledu poskytl archeologický výzkum pouze jeden konkrétnější podklad a to z městiště na dnešním nám. Rudé armády, týkající se kovolitectví z přelomu 13./14. století. V té době byla přední část areálu zastavěna jednak celokamenným domem na čtvercovém půdorysu, vzniklým, jak bylo řečeno, v 70.—80. letech a obývaným nepochybně rodinou majitele celého pozemku, zřejmě obchodníka (nálezy bronzového a oloveného závaží), který mohl eventuálně zastávat i funkci v městské radě, a oním šestiprostorovým dřevěnohlinitým domem s dílnou. Dům byl zřejmě obýván rodinou podruha-kovoliteckého mistra, pracujícího námezdně pro vlastníka městiště — obchodníka. (Obchodní vztahy mohou být naznačeny i nálezy mincí Přemysla Otakara II. a Václava II. z doby před rokem 1300.) Přítom sociálně i společensky podřízená komunita řemeslníka se zabývala i zemědělskou výrobou, která zabezpečovala jí, nebo i celému společenství obývajícím parcelu, přímý zdroj stravy.

Závěr

U všech pojednávaných vzorkových sídlištních celků — vesnice, vesnicetrhového střediska, města — byl prokázán diferenciováný, rozdílný poměr obou základních výrobních odvětví, umožňující postihnout jejich nejzákladnější hospodářsko-ekonomické rysy. Z tohoto zorného úhlu lze charakterizovat vesnici jako řemeslnícko-zemědělskou jednotku s převažujícím podílem obilní výroby. Doložen je proces pozvolného odlučování specializovaného řemesla podmíněného zřejmě specifickými služebními povinnostmi vůči státu (dehtařství, železářské hutnictví). Celkový ekonomický trend inklinoval ke společenské dělbě práce a v době zániku sídliště se nacházel, byť jen v jediném, ale nejvýznamnějším ukazateli, již ve značně pokročilé fázi. Tendence zcela jiného rázu byly doloženy u vesnického trhového střediska svého blízkého okolí, jehož vyhraněná ekonomika založená na tržních vztazích a odbytu produktů místních specializovaných řemesel odloučených pravděpodobně již od prvopočátků existence sídliště od zemědělské výroby, mění se v průběhu několika málo desetiletí pod vlivem opět zcela konkrétních regionálně-sídlištních ekonomicko-strukturálních proměn v ekonomiku vycházející a založenou na zemědělské prvovýrobě. To vše při zachování dovršené společenské dělby práce; zásadní změna se samozřejmě projevila ve vystřídání obou výrobních odvětví, kdy jedno vytlačilo a nahradilo druhé. Sídliště lze tedy charakterizovat jako řemeslnícko-tržní,

upadající posléze na prostou zemědělskou vesnici. Přímočařejší, z hlediska dělby práce vzestupný ekonomický trend je postižitelný i z archeologického hlediska u posledního, městského sídliště. Zatímco v počátcích je jeho ekonomika charakterizovaná symbiózou řemeslné a zemědělské výroby patrně dosud s převládnutím druhé složky (město poloagrárního, řemeslnícko-zemědělského rázu), je možné soudit, že v 1. polovině 14. století vychází ekonomika z plně rozvinutých obchodně-tržních vztahů založených především na produkci specializovaných a již plně profesionalizovaných městských řemesel. Tento vývoj byl nepochybně uspišen již ve 2. polovině 13. století jakýmsi svým způsobem parazitováním na základech ekonomiky obou tržních předchůdců města.

Závěry k nimž jsme dospěli nemají samozřejmě širší platnost. Týkají se výhradně jen a jen oněch tří pojednávaných sídlištních celků a mohou nanejvýše naznačit směry hospodářsko-ekonomických tendencí v rámci užšího teritoria a času, konkrétně v oné části cisterciáckého velehradského domínia, které se přimyká co nejtěsněji ke svému centru — klášteru. Přesto však z výsledků vplynuly obecné poznatky. Byla prokázána specifická ekonomická základna zkoumaných jednotek při rozdílnosti jejich vývoje, který nebyl ani zdaleka přímočarý; v tom se plně projevila podmíněnost závislá na nerovnoměrnosti rozvoje hospodářsko-ekonomické báze feudalismu. Druhý poznatek vycházející z prvního se týká metodického hlediska: znovu se potvrzuje, že obecněji platným závěrům i z oblasti hospodářských dějin feudálního období musí nezbytně předcházet analyticko-syntetický výzkum menších územních, nejlépe historicky vymezených celků.

Použitá literatura

- Bárta V., 1973: Použití geofyzikálních metod při výzkumu zaniklé osady Zábřacany. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů, sv. 2, Uh. Hradiště, 117—126.
- Havlíček P., 1973: Výsledky geologického výzkumu na lokalitě „Zábřacany“ (okres Uh. Hradiště). In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů, sv. 2, Uh. Hradiště, 127—136.
- Chaloupka, G., 1959: Dva seznamy městské dávky Uh. Hradiště z pol. 14. století, ČMatM, 78, Brno, 147—148.
- Jíhlavec J., 1978: O kalech, ZMK XIX, č. 5, Praha, 468 n.
- Kejř J., 1979: Městské zřízení v českém státě ve 13. století, ČsČH XXVII, č. 2, Praha, 232.
- Krzemieńska B.—Třeštík, D., 1979: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10.—11. století), ČsČH XXVII, č. 1, Praha, 113—130.
- Liber negotiorum civitas Hradisch, ul. OA Uh. Hradiště, stará sign. G 10, č. 773.
- Němec I. a kol., 1980: Slova a dějiny, Praha.
- Opravil E., 1980: Rostlinné nálezy ze středověku Starého Města, PV 1977, Brno, 103—105.
- Pražák J., 1963: Kladské dědiny. In: Zápisky katedry československých dějin a archivního studia, č. 7, Praha, 21—37.
- Procházka R.—Snášil R., v tisku: Výzkumy v Uherském Hradišti v roce 1981, PV 1981, Brno.
- Snášil R., 1964: Zábřacany — raněstředověká zaniklá hutnická osada, SbSlov, č. VI, Uh. Hradiště, 123—133.
- 1965: Systematický výzkum zaniklé středověké osady v Polešovicích, SbSlov, č. VII, Uh. Hradiště, 105—110.
- 1971a: Die Ergebnisse der 5. Saison der systematischen Erforschung von Zábřacany, PV 1970, Brno, 59—61.

- 1971b: Záblačany. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů, sv. 1, Uh. Hradiště, 89—116.
- 1971c: Středověké kulturní vrstvy z Uherského Hradiště, PV 1970, Brno, 62—63.
- 1972: Vorläufige Ergebnisse der 6. Grabungssaison in Záblačany, PV 1971, Brno, 97—98.
- 1973a: Uplatnění tzv. pomocných věd v interpretaci výzkumu Záblačan, SbSlov, č. XIV—XV Uh. Hradiště, 91—97.
- 1973b: Vorläufige Ergebnisse der 7. Grabungssaison in Záblačany, PV 1972, Brno, 72—74.
- 1974: Botanické a entomologické nálezy ze zaniklých Záblačan, PV 1973, Brno, 77—78.
- 1977: Nová zjištění ze zaniklých Záblačan. In: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 247—257.
- 1978a: Ekologie a zdroje stravy v Záblačanech do poloviny 13. století, SbSlov, č. XX, Uh. Hradiště, 21—32.
- 1978b: Předběžné výsledky 8. a 9. výzkumové sezóny Záblačan, PV 1976, Brno, 89—90.
- 1978c: Záchranný výzkum v Uherském Hradišti-Starém Městě, PV 1976, Brno, 79—80.
- 1978d: Mittelalterliche Funde aus Uherské Hradiště, PV 1976, Brno, 91.
- 1979: Záchranný výzkum středověkého Starého Města, ArchH 4, Brno, 73—75.
- 1980a: Výsledky užití geofyziky při výzkumu středověkého Starého Města. In: Aplikace geofyzikálních metod v archeologii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace, Brno, 135—137.
- 1980b: Výroba vápna v trhové vsi Veligradu (k. o. Uherské Hradiště-Staré Město). In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami, Brno, 9—17.
- 1980c: Nejstarší hradištské domy, ZMUH, listopad, Uh. Hradiště, 15—17.
- 1981: Zaměstnání a strava obyvatel nejstarší hradištské usedlosti, ZMUH, leden, Uh. Hradiště, 14—15.
- 1982a: Keramický depot z počátku 14. století z Uherského Hradiště-Starého Města, PV 1980, Brno, 44—45.
- 1982b: Hrnčířská pec z trhové vsi Veligradu. In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami, Brno, 3—24.
- v tisku a: Výroba vápna v Záblačanech, In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami, ref. z 15. 12. 1981, Brno.
- v tisku b: Služebná organizace a raně středověké dehtařství na území ČSSR, SbSlov, č. XXIV, Uh. Hradiště.
- v tisku c: Nález nejstaršího alembíku na Moravě, VVM, Brno.
- v tisku d: Výzkumy v Uherském Hradišti-Starém Městě v roce 1981, PV 1981, Brno.
- Snášil R.—Procházka R., 1980: Záchranný výzkum v Uherském Hradišti-Starém Městě, PV 1978, Brno, 52—53.
- 1981: Archeologické výzkumy v Uherském Hradišti v roce 1979, PV 1979, Brno.
- 1982a: Výzkumy v Uherském Hradišti v roce 1980, PV 1980, Brno, 52—55.
- 1982b: Příspěvek k poznání velkomoravského střediska severní části Dolnomoravského úvalu, SbSlov, č. XXIII, Uh. Hradiště, 9—58.
- Úkoly, 1973: Úkoly československé historiografie, Praha.
- Verbík A., 1981: Založení a počátky města. In: Uherské Hradiště — dějiny města, Brno, 90—100.

Zusammenfassung

Archäologische Belege der spezialisierten Handwerke als Beitrag zur Kenntnis der Ökonomik der Gegend von Uherské Hradiště im Feudalismus

Der Aufsatz stützt sich auf die Ergebnisse analytisch-synthetischer Untersuchungen und behandelt die Wandlungen der wirtschaftlich-ökonomischen Entwicklung einer aus drei Siedlungseinheiten bestehenden Probe in der Zeit vom Anfang des 11. bis zum

Anfang des 14. Jahrhunderts, mit dem Akzent auf die Zeit der einschneidendsten Änderungen der feudalen Gesellschaft, die im 13. Jahrhundert verlaufen sind. Das territoriale Interesse wird vom historischen Kern des Kristallisationszentrums des Zisterzienserdominiums begrenzt — dem Konvent des im Jahr 1205 gegründeten Velehrader Klosters, mit dem auch ein Teil der Historie jener drei Siedlungen in verschiedenen Existenzphasen eng verbunden war: Záblačany, ein Dorf mit landesherrschaftlichem befestigtem Sitz, ging im Jahr 1238 nicht lange vor seinem Untergang um das Jahr 1250 ganz in Klosterbesitz über, das Marktdorf Veligrad (vor dem Jahr 1301 Staré Město) wurde etwa zu Beginn des 13. Jahrhunderts bereits unmittelbar als klösterliches Marktzentrum gegründet und die Stadt Nový Velehrad (vor dem Jahr 1294 Hradiště), eine königliche Gründung, wurde im Jahr 1257 nicht nur auf Grundstücken des Klosters ~ disloziert, sondern erhielt auf Kosten des klösterlichen Veligrad — ebenso wie des königlichen Nachbardorfs Kunovice — von allem Anfang an auch dessen Marktrechte. Alle Orte liegen im heutigen Bezirk Uherské Hradiště in Südostmähren: Záblačany auf dem Katastergebiet von Polešovice, Veligrad besteht noch heute unter dem Namen Staré Město und ist ein Bestandteil der Bezirksstadt Uherské Hradiště, jenes mittelalterlichen Nový Velehrad.

Die Arbeit beruht auf den Ergebnissen der archäologischen, vermittelt auch naturwissenschaftlichen Quellenarbeit, und dem Studium schriftlicher Quellen, die sich auf die untersuchten Siedlungen beziehen. Bei der Untersuchung ihrer Ökonomik wurde Wert auf den Stand der gesellschaftlichen Arbeitsteilung gelegt, dessen Kenntnis sich auf das Studium von Resten der spezialisierten Gewerbebetriebe, Belege der landwirtschaftlichen Urproduktion und die Beziehungen zwischen Produktion und Absatz — Tausch, Markt und Handel stützte.

Bei allen Siedlungsganzen wurde ein differenziertes Verhältnis zwischen den beiden Hauptzweigen der Produktion nachgewiesen, das es ermöglichte die wichtigsten wirtschaftlich-ökonomischen Charakterzüge der Siedlungen zu erfassen: es handelte sich um handwerklich-bäuerliche Einheiten mit überwiegendem Anteil der Getreideproduktion und zwei Hauptbereichen spezialisierter Handwerke: Töpferei, Schmiede- und Bäckergerwerbe für den unmittelbaren Bedarf der Kommunität, für den Landesherrn anfangs die Teererzeugung, später mit einer kooperierenden Gruppe von Handwerken, die mit der Eisenerzverhüttung zu tun hatten. Belegt wird auch der Prozeß einer allmählichen Absonderung spezialisierter Handwerke, die offenbar von besonderen Dienstleistungen an den Staat bedingt war. Der ökonomische Gesamttrend zielte zur gesellschaftlichen Arbeitsteilung und stand in der Zeit vor dem Untergang der Siedlung Záblačany in einer bereits ziemlich fortgeschrittenen Phase; dieser Trend wurde von der Änderung der Obrigkeit unterbrochen, als es im Rahmen der klösterlichen Wirtschaftspolitik bald zur geplanten Liquidierung der Siedlung kam. Eine anders geartete Tendenz wurde bei dem klösterlichen Marktzentrum nachgewiesen, dessen ausgeprägte, auf Marktbeziehungen und Absatz der Produkte der örtlichen spezialisierten handwerklichen Produktion besierende Ökonomik (4 handwerkliche Bereiche: 1-Kalkbrennerei, 2-Töpferei, Köhlerei und Schmiedegerwerbe, 3-Töpferei, Schmiedegerwerbe, Metallgießerei, Bäckerei, 4-Töpferei), die wahrscheinlich von allem Anfang von der landwirtschaftlichen Produktion abgeteilt war und sich im Laufe von 50—60 Jahren unter dem Einfluß konkreter regionaler ökonomisch-struktureller Siedlungswandungen (Gründung der Stadt Nový Velehrad) wieder einer zur landwirtschaftlichen Urproduktion zurückkehrenden Ökonomik zuwandte. Diese Siedlung kann man demnach als handwerklich-marktwirtschaftliche, für die gesamte Umgebung wichtige ökonomische Einheit betrachten, die schließlich zu einem einfachen Bauerndorf wurde. Ein vom Standpunkt der Arbeitsteilung aufstrebender Trend ist bei der städtischen Siedlung festzustellen. Während in deren Anfängen die Ökonomik als Symbiose der handwerklichen und landwirtschaftlichen Produktion, mit offenbarem Überwiegen der zweitgenannten Komponente, charakterisiert werden kann — eine halbagrarische Handwerker-Bauernstadt — darf man annehmen, daß in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts die Ökonomik von voll entwickelten marktwirtschaftlichen Absatzbeziehungen ausgeht, die sich vor allem auf die Produktion spezialisierter und bereits voll professionalisierter städtischer Handwerke stützten. Archäologisch belegt ist das Bäcker-, Kürschner- und Metallgießergewerbe, das Umschmelzen eiserner Bruchstücke, das Zimmermanns- und Maurergewerbe

für die zweite Hälfte des 13. bis Anfang des 14. Jahrhunderts. Die beschleunigte Entwicklung in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts war zweifellos bereits in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts durch das Parasitieren auf den ökonomischen Grundlagen der beiden Marktvorgänger der Stadt beschleunigt worden.

Abb. 1. Lage der untersuchten Lokalitäten im Rahmen des Zentralbereichs des Velehrader Klosterdominiums im 13. Jh. (Kartenunterlage nach: Marchionatus Moraviae Circulus Hradistiensis, J. Ch. Müller, 1720). 1: Zábřacany (a-Dorf, b-Herrenhof, c-Eisenerzvorkommen); 2: Veligrad-Staré Město; 3. Nový Velehrad-Hradíště; 4: Kloster von Velehrad. Schwarze Kreise: Klosterbesitz im 13. Jahrhundert. Schwarze Halbkreise: Stadtbesitz in der 2. Hälfte des 13. Jh. Leere Kreise: anderer Besitz. Zeichnung A. Burová nach R. Snášil.

